

**ШЛЯХТА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
ЯК ОБ'ЄКТ ЕТНОСОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ
(КІНЕЦЬ ХVІІІ – СЕРЕДИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)**

Сьогодні народ України шукає своє місце у світовому цивілізаційному просторі. Чим це закінчиться, залежить не лише від економічного стану суспільства, а й від державного мислення кожного громадянина нашої країни, його розуміння, що ця земля є його Батьківщиною. Тому майбутнє України потребує правдивого висвітлення історії нашої землі, усіх соціальних, етнічних груп, які мешкали та мешкають на ній, подальшого розвитку концепції історичного виховання народу.

У цьому напрямі багато робиться, але більшість сучасних досліджень присвячується загальноукраїнським проблемам політичного, національного та культурного відродження України. У той час як діяльність окремих соціальних груп в її регіонах, політика урядових структур щодо них або ж зовсім не розглядаються, або ж розглядаються побіжно. Особливо це стосується дворянського стану, вивчення історії якого донедавна було фактично заборонене або ж із самого початку приреченим на негативний підбір фактів і відповідні висновки. Цю нішу потрібно заповнювати, адже цілісну, об'єктивну історію України можна підготувати лише тоді, коли буде детально та комплексно досліджено минуле усіх регіонів нашої держави, її соціальних, етнічних груп.

Тому дослідження історії шляхти Правобережної України є досить актуальним.

Потрібно зазначити, що дослідники зверталися й звертаються до цього питання. Так, над ним ще у другій половині ХІХ ст. працювали В. Антонович, В. Незабітовський та інші¹. В радянські часи ці проблеми не були “модними” для дослідників. Ситуація дещо змінилася з набуттям Україною незалежності. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. до проблем історії шляхти Правобережної України зверталися Н.М. Яковенко, І.І. Кривошея, С. Лисенко, Є. Чернецький та інші². Значний внесок у дослідження цієї тематики зробив французький дослідник Даніель Бовуа³. Все ж, ще є питання, які не знайшли повного висвітлення. Особливо це стосується політики

царизму щодо шляхти Правобережної України після приєднання краю до Російської імперії, її політико-правового становища.

Виходячи з цього, автор й розглядає названу проблему.

Як відомо, внаслідок поділів Речі Посполитої Правобережна Україна наприкінці XVIII ст. була включена до складу Російської імперії й перед царизмом постало питання вироблення політики щодо представників пануючого тут до них шляхетського стану. Він був досить чисельним. Так, за даними російських державних установ кінця XVIII століття, у 1800 р. на території “Волинської, Київської, Подільської, Мінської, Білоруської, Литовської і Курляндської губерній мешкало 218 025 душ чоловічої статі околичної та чиншової шляхти”⁴. В етнічному плані це зазвичай були поляки або спольщені українці, представники інших етнічних груп, які в переважній більшості вороже поставилися до приєднання краю до Російської імперії. Зрозуміло, що царизм змушений був враховувати це в процесі колонізації краю.

Основні напрями його політики були визначені Катериною II, коли вона звеліла виготовити на честь цієї події пам’ятну медаль. На її лицьовому боці було викарбувано портрет імператриці, а на зворотному – карту приєднаних земель з написом “Отторженная возвратих”⁵. Тобто, вже в перші дні після приєднання частини Правобережної України до імперії царизм розглядав її як “ісконно російські землі”. Конкретніше основи національної політики в цьому регіоні були викладені в листі Катерини II до князя В’яземського: “Мала Росія, ... – це провінція...треба..., щоб вони (тобто місцеве населення) помосковились і перестали дивитися (на нас), як вовк у лісі”⁶.

У подальшому в основу політики російських державних установ, щодо населення Правобережної України було покладено формулу, викладену високопоставленим російським чиновником С.С. Уваровим: “православ’я, самодержавство, народність”⁷.

Виходячи з цих принципів, царський уряд прагнув усіх “іногородців” повернути до православної віри, а обстоювання самодержавства зводилося не лише до насадження абсолютної влади монарха, а й до усунення усіх жителів від участі в політичному житті країни, позбавлення їх громадянських прав. Принцип народності проявлявся в утвердженні панування російської нації, ліквідації традицій, звичаїв “іногородців” і, врешті-решт до повної їхньої русифікації.

Зрозуміло, що реалізація зазначених положень у Правобережній Україні здебільшого була спрямована проти польського населення, яке до цього часу займало тут домінуюче становище.

Утілити в життя названі принципи російська влада намагалася відразу ж після приєднання краю. Зокрема, шляхті було запропоновано скласти присягу на вірність Катерині II. Проте цей заклик не було підтримано. Переважна більшість шляхти ще надіялася на повернення краю до складу Речі Посполитої. За цих умов уряд був змушений враховувати складну міжнародну обстановку, яка склалася в Європі, і спочатку не здійснював тиску на польську общину краю. Більше того, Катерина II намагалася загравати зі шляхтою, прагнучи, щоб вона не просто увійшла до складу підданих імперії, а й була б зарахована до дворянства. Так, вона оголосила, що “законне володіння і майно, які кому “з обивателів” по правах Польської Республіки належать, залишаються при усій їхній недоторканості”⁸.

Для інкорпорації шляхти до складу російського дворянства С.-Петербург видав низку указів, у яких було викладено порядок поширення на неї прав і привілеїв російського дворянства. Так, уже в травні 1772 р. вийшов указ, згідно з яким усі мешканці приєднаних земель залишалися в тому “чині та стані”, до якого вони споконвіку “належали” і гарантувався їм державний захист, у березні 1793 р. – “Про надання шляхті прав та привілеїв, якими користується дворянство російське”, в жовтні 1794 р. – “Про збереження прав приватної власності на маєтки та кріпаків, якими поміщики володіють по законах Речі Посполитої” і т.д.

Проте така досить поміркована політика царизму щодо шляхти мало що дала. В березні 1794 р. в Польщі піднялося антиросійське повстання, яке очолив виходець з дрібної волинської шляхти – Т. Костюшко. У Правобережній Україні його підтримала частина польської шляхти, католицькі священники. Але повстання зазнало поразки.

Російський царизм спробував скористатися з цього і, з одного боку послабити тут політичний, економічний вплив польської шляхти, католицької церкви, а з другого – посилити в краї позиції російського дворянства, православної церкви. Зокрема, в учасників повстання, а також у тих, хто йому співчував, і про це стало відомо російській адміністрації, відбирали маєтки, а їх самих висилали за межі Правобережжя. При цьому відібрані маєтки віддавали росій-

ським дворянам, переселення яких у край активно стимулювалося царизмом⁹.

Посиленню інкорпораційної політики царизму в Правобережній Україні в цей час сприяє й міжнародна обстановка, а саме: підписання у 1797 р. Росією, Пруссією та Австрією конвенції, яка закріпила за першою територію Литви, Західної Білорусії та Правобережної України. Вона також ліквідувала на цих землях польське громадянство. Усе це розв'язало російському царизму руки для більш активних дій на приєднаних землях. Як наслідок, тут було змінено адміністративно-територіальний поділ, введено нову систему управління, розпочався процес ліквідації уніатської та обмеження католицької церков.

Потрібно зазначити, що російська влада, організовуючи на захоплених землях нову систему управління, не поспішала залучати до неї шляхту. Як правило, на чиновницькі посади призначалися російські військові, а також направлені з російських та східноукраїнських губерній, перевірені системою, чиновники. Прикладом такого підходу може слугувати ситуація, яка склалася в Подільській губернії. Так, наприкінці XVIII ст. в її адміністративні установи з військового відомства прийшли віце-губернатор, радник губернського правління, надвірні та титулярні радники казенної палати, асесори лічильної та будівельної експедицій, губернський скарбник, голови департаментів і стряпчі губернського магістрату, більшість городничих повітових центрів. У 1811 р. серед чиновників Київської губернії нараховувалося 1126 штаб- та обер-офіцерів і лише 293 цивільних канцелярських служителів, що, відповідно, становило 79 і 21%¹⁰. Подібна ситуація була і на Волині.

Слід відмітити, що на державну службу залучали й шляхтичів, але, по-перше – в надто обмеженій кількості, по-друге – зазвичай на другорядні посади, а по-третє – лише тоді, коли не вистачало перевірених владою чиновників. Так, коли в поштовому відомстві Подільської губернії виникла нестача поштмейстерів та утримувачів станцій, їх було укомплектовано зі старих кадрів. При цьому в перші місяці за ними здійснювався ретельний нагляд.

Загальну картину ставлення російської адміністрації до використання шляхти, яка мала досвід державної служби, в системі управління дають підрахунки Г.В. Бондарчука, зроблені ним на основі формулярних списків чиновників Подільської губернії за 1802 р. Вони показують, що в цей час 40,9 % чиновників були

росіянами, 36,4% – українцями і 22,7% – поляками¹¹. І це в той час, коли розпочалося масове залучення шляхтичів на державну службу.

Зрозуміло, що реалізація названих кроків могла проводитися не лише за наявності в російського царизму політичної волі, а й за підтримки армії, яку С.-Петербург розглядав не лише як чинник приєднання краю до імперії, а й як головну рушійну силу проведення тут суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень, його “вростання в загальноімперське тіло”. На це, зокрема, вказав один із високопоставлених російських чиновників: “Коли держава охоплює в своїх межах завойовані області, населені різнородцями, що не злилися морально з завойовниками..., уряд має засновувати володіння своє... на надійному облаштуванні військових закладів”¹². При цьому воєнно-політичне забезпечення в першу чергу передбачало придушення спроб польського населення відновити Річ Посполиту в межах кордону 1772 р., а також налагодження й утвердження в Правобережній Україні усієї повноти влади С.-Петербурга як по вертикалі, так і по горизонталі. Реалізувати ці завдання можна було лише за умови розташування на території краю значної кількості російських військ. Що й було зроблено. Так, наприкінці XVIII ст. тут була розквартирована армія фельдмаршала О.В. Суворова. Починаючи з 1805 р., на Поділлі та Волині перебувала Перша, або Подільська армія під командуванням М.І. Кутузова¹³.

І в подальшому царизм тримав на Правобережжі значні військові сили. Так, за даними Данієля Бовуа, в 1840 р. на Київщині було розквартировано 21 175 військових, на Поділлі – 15 799, на Волині – 18 824¹⁴.

Крім того, російський царизм намагався переорієнтувати на свій бік польських військових. Так, генерал-поручика польської армії Любовецького Катерина II пожалувала в чин російського генерал-поручика. Російське підтвердження також отримали генерал-майори польського війська Велевецький і Герлиць, а також група старших офіцерів¹⁵.

Потрібно зазначити, що царизм намагався послабити вплив шляхти в Правобережній Україні не лише за рахунок обмеження її прав і можливостей брати участь в управлінні регіоном, а й внаслідок виселення її в інші регіони імперії. Так, у 1796 р. світ побачив указ про переселення 4 тис. родин правобережної чиншової шлях-

ти на державні землі Причорномор'я. Формою організації її нового життя там мало стати військове поселення, а вони самі повинні були перетворитися на військових поселенців. Згодом у цей план було внесено корективи, а саме – кількість переселенців збільшили до 8 тис. родин. Проте смерть Катерини II врятувала правобережну шляхту від цього переселення¹⁶. Новий імператор Павло I запропонував своє вирішення проблеми правобережної шляхти. У квітні 1797 р. опублікований його іменний указ, в якому пропонувалося направляти представників дрібної шляхти в армійські полки на посади унтер-офіцерів, а тих, хто виділявся “поставою та зростом” – присилати в С.-Петербург для зарахування до Кінної Гвардії, в Лейб-Гусарські ескадрони і навіть в Кавалергардський корпус. Цим, як зазначалося в указі, дрібній шляхті надавалася можливість не тільки отримати “спосіб для утримання себе, а й для вигідного продовження життя”¹⁷.

Павло I вніс зміни й в інші напрями політики російського царизму на Правобережній Україні. Так, в 1796 р. був ухвалений сенатський указ, який відновив на приєднаних землях дію польсько-литовських законодавчих актів, установив, що польська мова у судах, учбових закладах, представницьких дворянських органах є офіційною та використовується нарівні з російською. Крім цього, він наказав звільнити близько 11 тис. польських шляхтичів, висланих за участь у повстанні Т. Костюшка. Їм було повернено конфісковані маєтки¹⁸.

Водночас російський царизм розпочав наступ на позиції дрібної шляхти. Наприкінці XVIII – початку XIX ст. С.-Петербург прийняв ряд указів, які вимагали від шляхти протягом двох років надати докази про своє “дворянство”. Як підкреслив автор дослідження “Дворянство Волинської губернії”, яке побачило світ у 1867 р., це робилося для того, щоб “...серйозно нагадати дворянам (польській шляхті – *Авт.*) про міцність закріплення російської влади на землях, повернутих від Польщі, та про настійливу необхідність підкоритися вимогам російського уряду”¹⁹.

Схожу політику “батога і пряника” проводив й Олександр I (1801 – 1825 рр.). З одного боку, він польську шляхту зрівняв у правах з російським дворянством²⁰, а з іншого – продовжив роботу щодо “люстрації” польської шляхти. Документами, які б підтверджували належність до дворянства могли бути: “дарчий запис, ввід у вотчинне володіння, орендне володіння, духовний заповіт, пожитте-

вий запис, кріпосний контракт, посередницьке рішення, орендний контракт та інші документи на володіння нерухомим майном. А також грамоти і патенти на чини... та метрики”²¹.

Розгляд питання про належність до дворянського стану передавався в руки дворянських зібрань, в яких домінували представники старої польської шляхти. Адже саме шляхта становила переважну більшість дворянського стану краю. Так, на початку XIX ст. серед дворян Київської губернії поляків було – 87%, Подільської – 89%, Волинської – 93%²². В цих умовах дворянські зібрання стали оплотом польськості в краї. Це можна спостерігати як на прикладах захисту ними прав дрібної польської шляхти, так і через використання в них польської мови в діловодстві. Так, усі протоколи волинського дворянського зібрання з 1801 по 1833 рік писалися тільки польською мовою²³.

Зрозуміло, що в таких умовах вона і надалі відігравала головну роль у житті Правобережної України.

Незважаючи на таку досить помірковану політику російського царизму щодо шляхетського стану на приєднаних у кінці XVIII ст. до імперії землях, шляхта все ж не відмовлялася від думки відновлення Речі Посполитої. Логічним результатом таких настроїв стало повстання, яке розпочалося наприкінці 1830 р. в Королівстві Польському й згодом поширилося на територію Правобережної України, де серед повстанців переважала саме шляхта (63,3% усіх учасників повстання)²⁴. Навесні 1831 р. багатотисячний корпус польських повстанців рушив на Правобережжя, але був розгромлений. Така ж доля спіткала й польські загони, які діяли на його території. Поразку повстання російський царизм намагався використати для послаблення позицій польської шляхти. План реалізації цього задуму виклав у спеціальній записці до уряду граф Канкрін, який радив “... посилити роздачу земель у західних губерніях залуженим росіянам, а ... поляків залучати у внутрішні губерні”²⁵.

Уже в ході повстання російський царизм розпочав переслідувати його учасників і тих, хто співчував польській національній ідеї. Зрозуміло, що останнє перетворювало у ворогів імперії переважну більшість польського населення Правобережної України. В 1831 р. царизм видав указ про створення у кожній губернії краю, у кожному повіті спеціальних комісій для розслідування причетності шляхти до заворушень. Вони працювали досить тривалий час, деякі аж до 1843 р. і через них пройшло більше 10 тисяч осіб²⁶.

Доля учасників повстання та підозрюваних у співробітництві з ними складалася по-різному. Одні доводили в комісіях свою непричетність до цих подій. Провину інших останні не змогли довести і, взявши клятву на вірність російському престолу, їх залишали на волі під суворим наглядом поліції. Третіх чекав суд, втрата власності, каторга або вигнання. Конфіскація маєтків та іншої власності учасників повстання здійснювалася на основі указів Миколи I від 22 березня та 10 травня 1831 р.

Зрозуміло, що такі дії російської адміністрації змушували шляхту, яка відчувала за собою хоч найменшу провину, покидати насиджені місця та емігрувати за кордон, зокрема в Австрію. Але й там вони не знайшли спокій. Частина з них було там заарештовано і повернено в Росію. Так, на початку 1832 р. з Австрії під вартою до Умані доставили шляхтичів Уманського повіту П. Завадського, С. Варгу, Й. Лисовського, яких звинувачували в активній участі у повстанні. Але й ті, кому вдалося залишитися за кордоном не відчували себе в спокої²⁷. 4 жовтня 1834 р. був виданий указ Миколи I, за яким осіб визнаних учасниками повстання, що втекли і переходили за кордоном, оголошували вигнанцями, їм заборонялося приїздити в Росію, а їхня власність підлягала конфіскації.

Поряд із наступом на економічні позиції шляхти царський уряд починає обмежувати її політичні права. В першу чергу це стосувалося представників дрібної шляхти, яких царизм вважав найзапеклішими поборниками повернення польської незалежності. До того ж, дрібна шляхта не вписувалася в соціальну структуру імперії, у якій існувало лише три стани: дворяни, міщани та селяни, а єдиним критерієм належності до знаті була власність на землю, якої дрібна шляхта, як правило, не мала. Ось як описує її життя відомий французький історик Даніель Бовуа: "... ці ... люди живуть більш-менш в орбіті й з ласки багатіїв, орендуючи й власноручно обробляючи клопоть землі, мешкаючи в хатині, що не завжди їм належить, та виконуючи різноманітні дрібні функції, які, однак, дозволяють їм зберігати почуття гідності. Гідність відіграє велику роль в їхньому житті"²⁸. Саме останнє і не влаштовувало російський царизм, який ставився до дрібної шляхти дуже зневажливо. Це яскраво видно з роботи О. Левицького. Ось як він пише про неї: "Це був клас паразитів, туніядців, який жадібно висмоктував соки народні. Гордячись своїм (часто сумнівним) шляхетським походженням і користуючись по праву дворянства повною свободою

від усяких податків і повинностей, такий шляхтич, як правило, зневажав усяку продуктивну працю”²⁹. Зрозуміло, що царизм хотів знищити цю категорію населення краю. Ще в 1828 р. при Сенаті почав працювати комітет, який мав підготувати план реорганізації дворянських зібрань і критерії визначення дворянських родів. Польське повстання 1830 – 1831 рр. активізувало цю роботу. Як наслідок, світ побачив указ про однодворців та громадян західних губерній, який був направлений на відчуження значної частини населення, що не мало землі та кріпаків, від шляхетського стану. Цим царизм домагався подвійної мети: по-перше, низвести переважну більшість шляхти, яка стояла на антиросійських позиціях, до рівня селянства і міщанства, позбавивши її можливостей брати активну участь у політичному та культурному житті краю; по-друге, зберегти значну масу населення до податних станів, що давало казни нових платників податків.

Зрозуміло, що такі дії російської влади викликали занепокоєння в шляхетських колах. Дворянські зібрання, предводителі дворянства в спішному порядку почали видавати свідчення про шляхетське походження полякам, які їх ще не мали, але вважали себе шляхтичами. Царизм намагався боротися з цим і в 1832 р. був виданий указ, який усі права на затвердження дворянства передавав Герольдії³⁰.

Потрібно зазначити, що місцева адміністрація досить активно взялася за декласацію дрібної шляхти. За підрахунками І.Кривошеї, уже до листопада 1833 р. в губерніях Правобережної України нараховувалося 72144 декласованих осіб (3616 громадян і 68528 однодворців)³¹.

Як свідчать дані Даниеля Бовуа, в наступні роки діяльність ревізійних комісій дещо ослабла. Так, з 1834 до 1839 р. на території краю було декласовано ще 93139 шляхтичів. Найбільш активно комісії працювали в Київській (в стан громадян і однодворців було переведено 38234 шляхтичі) і Подільській (36792) губерніях. На Волині таких осіб налічувалося лише 18113³². На нашу думку, такі незначні результати останньої губернії можна пояснити згуртованістю шляхетських кіл краю, що проявлялося в активності дворянських (вважай шляхетських) зібрань, які активно підтверджували дворянський стан дрібних шляхетських родів. Саме виходячи з цього високопоставлений російський чиновник В. Шультін назвав Волинь “гніздом шляхти”³³.

Антишляхетська політика російського царизму в Правобережній Україні значно активізувалася за часів управління Київським генерал-губернаторством Д.І. Бібікова (1838 – 1852 рр.), якого Даниель Бовуа називає “непримиренним ворогом поляків”³⁴.

Обійнявши посаду генерал-губернатора, він був дуже незадоволений темпами декласації шляхти, що яскраво видно із заяви Д.І. Бібікова: “...коли я приїхав сюди, то застав, що усі навколо дворяни, лакей за каретою – дворянин, фурман на козлах – дворянин, форејтор – дворянин, сторож – дворянин...”³⁵. У таємній записці, відправленій Миколі I, він конкретизував свої претензії до ситуації, яка склалася в Правобережній Україні. Зокрема, там зазначалося, що у цих “трьох губерніях залишається ще 178 тис. осіб, які зараховують себе до дворян, тоді як ледве 3 тис. заслуговують на належність до них”³⁶. Відповідні дії не заставили себе довго чекати. З ініціативи Д.Г. Бібікова 4 січня 1840 р. з’явився указ про створення Центральної ревізійної комісії, яка мала розглянути справи дворянських депутатських зібрань Київської, Подільської та Волинської губерній. До її складу ввійшли високопоставленні чиновники, велика армія писарів і навіть представники шляхти. Наявність останніх, на нашу думку, повинна була засвідчити, що робота комісії є неупередженою і прозорою.

З перших же днів свого існування Центральна ревізійна комісія розгорнула активну діяльність. Складно визначити обсяги її роботи, але підрахунки Даниеля Бовуа свідчать, що з 1840 по 1845 р. на Київщині, Поділлі та Волині комісією було декласовано майже 20 тис. шляхетських родин, які налічували 120 тис. осіб³⁷.

Після ліквідації Центральної ревізійної комісії боротьба з дрібною шляхтою не припинилася. У 1845 р. місцева поліція дістала наказ переслідувати тих, хто уникнув декласації. В наступному році Сенат ухвалив указ, за яким шляхтичів, документи яких не були розглянуті, потрібно було негайно зарахувати до однодворців. На думку Даниеля Бовуа, з 1845 по 1853 р. в губерніях Правобережної України російське самодержавство декласувало ще 55 тис. шляхтичів³⁸.

Зміна соціального статусу значної кількості дрібної шляхти створювала напружену атмосферу серед польського населення Правобережної України, а саме вона становила його більшість. Одні – опускали руки й мирилися зі своїм новим становищем, другі – намагалися довести правомочність свого дворянського стану в

адміністративних установах, треті – намагаючись уникнути декларації, тікали в інші місцевості й там надіялися знайти кращу долю. На останнє, зокрема, вказує те, що лише в 1845 р. 196 мешканців Уманського повіту Київської губернії знаходилися в розшуку з причин запису в однодворці³⁹.

Таким чином, у Правобережній Україні царизмові вдалося розколоти шляхетську станову єдність і “якщо ще в 30-х рр. XIX століття польські поміщики вважали за свій обов’язок підтримувати патерналістські стосунки зі збіднілими “братами” (представниками польської дрібної шляхти – *Авт.*) у своєму маєтку, то в 50-х рр. для багатьох – це просто робоча сила, з якою ніщо не пов’язує, як і з кріпаками – українцями. ...Йдеться, власне, про винищення цілого суспільства, певного типу цивілізації..., котра... була розчленована лише тому, що була польською”⁴⁰.

Про наслідки антишляхетської політики, яку проводив російський царизм у 30 – 50-х рр. XIX ст., досить образно написав сучасник подій, польський письменник Е.Руліковський: “Тепер часи уже не ті. Та богатирська рука, яка раніше відважно тупила палаші на шиях гайдамаків, тепер повинна управляти плугом. Тепер ця шляхта зливається з оточуючим її холопством, приймає його звичаї, мову і недоліки, занурюючись в ледарство і п’янство... не відрізняється вона від нього ані одягом, ані розмовами...”⁴¹.

Представників же заможної шляхти царизм прагнув включити в орбіту свого політичного життя. І не лише його. Це робилося для того, щоб через державну, військову службу знищити у них “польський дух”, змусити їх вивчити російську мову і користуватися нею, запровадити у їхньому середовищі російські звичаї. Більш того, царизм вимагав, щоб молоді шляхтичі із заможних сімей служили б не дома і навіть не на Правобережжі, а на території великоросійських губерній. Такі дії досить швидко дали результат. Уже наприкінці 1862 р. на різних посадах адміністрації Київського генерал-губернаторства працювало близько 2000 поляків⁴². А скільки ж їх було направлено на службу за межі Правобережної України? Проте були й такі відомства, де їм взагалі заборонялося працювати. До таких, зокрема, належала поліція⁴³.

Наведений матеріал свідчить, що після приєднання Правобережної України до Російської імперії політико-правове становище шляхти регламентувалося низкою урядових указів і підзаконних актів. Їхня суть і, відповідно, діяльність місцевих адміністрацій

зводилися до того, щоб найзаможнішу і найвпливовішу її частину залучити на свій бік та інкорпорувати до дворянського стану з наданням усіх прав і привілеїв російського дворянства. Ті ж з них, хто не погодився новими правилами гри, змушені були покинути територію краю. Переважно ж більшість шляхетського населення Правобережної України російська адміністрація прагнула перетворити у безсловесну масу, позбавлену елементарних прав.

¹ *Имеретинский Н.К.* Дворянство Волынской губернии. – Житомир, 1867; *Антонович В.* Содержание актов об околичной шляхте // Архив Юго-Западной России. Часть четвертая. Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. – Т. 1. – К., 1867; *Незабитовский В.* Замечания по вопросу о чиншевом владении в Западных губерниях. – К., 1883 и др.

² *Яковенко Н.М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993; *Кривошея І.І.* Уманська шляхта в Польському повстанні 1830 – 1831 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1999. – Т.3 (5). – С. 119–128; *Лисенко С., Чернецький Е.* Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – Біла Церква, 2002 та ін.

³ Див.: *Даніель Бовуа.* Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 – 1863). – К., 1996.

⁴ *Имеретинский Н.К.* Указ. соч. – С. 16.

⁵ *Вольнь.* Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб., 1888. – С. 229.

⁶ *Киричук М.* Волинь земля українська. – Луцьк, 1995. – С. 351.

⁷ *Лемке М.* Очерки истории русской цензуры и журналистики XIX столетия. – СПб., 1904. – С. 188.

⁸ *Незабитовский В.* Замечания по вопросу о чиншевом владении в Западных губерниях. – К., 1883. – С. 82.

⁹ *Вольнь.* Исторические судьбы Юго-Западного края. – С. 232.

¹⁰ *Філінюк А.Г.* Военно-політичне забезпечення інкорпораційної політики царизму в Правобережній Україні на межі XVIII – XIX ст. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Випуск 56. – К., 2001. – С. 45.

¹¹ *Бондарчук Г.В.* Формування органів державного управління в Подільській губернії наприкінці XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – С. 113–114.

¹² *Дзюба І.* Інтернаціоналізм чи русифікація. – К., 1998. – С. 88.

¹³ *Філінюк А.Г.* Названа праця. – С. 45.

- ¹⁴ *Даніель Бовуа*. Названа праця. – С. 68.
- ¹⁵ Полное Собрание Законов Российской империи. – Т. XXIII. – СПб., 1830. – С. 428.
- ¹⁶ Там само. – С. 897–900.
- ¹⁷ Там само. – Т. XXIV. – СПб., 1830. – С. 889–892.
- ¹⁸ *Левицкий О.* О положении крестьян Юго-Западного края во 2-й четверти XIX ст. (Отдельный оттиск из журнала “Киевская старина”). – К., 1906. – С. 5.
- ¹⁹ *Имеретинский Н.К.* Указ. соч. – С. 17.
- ²⁰ *Левицкий О.* Указ. соч. – С. 5.
- ²¹ *Имеретинский Н.К.* Указ. соч. – С. 22–23.
- ²² *Марахов Г.И.* Социально-политическая борьба на Украине в 20 – 40-е годы XIX в. – К., 1978. – С. 20.
- ²³ *Имеретинский Н.К.* Указ. соч. – С. 21
- ²⁴ *Баженов Л.В.* Польское восстание 1830 – 1831 гг. на Правобережной Украине: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1973. – С. 20–21.
- ²⁵ *Шульгин В.* Юго-Западный край в последнее двадцатилетие (1838 – 1863). – К., 1864. – С. 85.
- ²⁶ *Даніель Бовуа*. Назв. праця. – С.144, 168.
- ²⁷ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 1080. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 8.
- ²⁸ *Даніель Бовуа*. Назв. праця. – С. 144.
- ²⁹ *Левицкий О.* Указ. соч. – С. 11.
- ³⁰ *Даніель Бовуа*. Назв. праця. – С. 154.
- ³¹ Там само. – С. 175.
- ³² *Шульгин В.* Указ. соч. – С. 59.
- ³³ *Даніель Бовуа*. Назв. праця. – С. 87.
- ³⁴ *Романович-Славатинский А.* Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. – СПб., 1870. – С. 57.
- ³⁵ *Кривошея І.І.* Еволюція дворянства Правобережної України наприкінці XVIII – початку XX ст. (за матеріалами Київської губернії). – Дис. ...канд. іст. наук. – Умань, 1997. – С. 94.
- ³⁶ *Даніель Бовуа*. Назв. праця. – С. 174.
- ³⁷ Там само. – С. 180–181.
- ³⁸ Підраховано за: Там само. – С. 181, 195.
- ³⁹ *Кривошея І.І.* Еволюція дворянства... – С. 98.
- ⁴⁰ *Даніель Бовуа*. Назв. праця. – С. 191, 196.
- ⁴¹ *Шульгин В.* Указ. соч. – С. 61.
- ⁴² Там само. – С. 173.
- ⁴³ Там само. – С. 79.